

A korai transzszilvanizmus Románia-képéről

„Az erdélyiség így nem is helyrajzi érzés, nem is helyrajzi megkötöttség, hanem ennek a kis végletnek más nagy végletekben való elhelyezkedni akarása. Csupa regard, csupa áttekintés, csupa kiegyenlíteni akarás kicsi és nagy viszonyok között.”¹

1. A kutatási problémáról

Régi tehertétele a nemzetállamok korára összpontosító transzszilvanizmus-kutatásnak, hogy egyik alapállításához egy többrészes kérdés tapad, amelyre még nem kínált egyöntetű választ. Általános véleménye, hogy az erdélyiség Nagy-Románia 1918–1920-as megszületését követően a névadó terület vonzasköréből táplált önállóság óhaját nyilvánította ki – de milyen alakban, mivel szemben, és minő szándékokkal? Az érintett szakágazatok felfedték ugyan az *autonómia* gondolatának jellegmeghatározó szerepét, *funkcióját* azonban többféle és részben egymással ellentétes módon magyarázzák. A harminc esztendeje Romániában beindult, később Magyarországon és – elvéve – nyugati országokban is nyomon követhető vizsgálódások rövid szemléje eddig két nagyobb szakaszról adhat számot. Az elsőben túlsúlyosan *kulturális* és – a 20. század első felébe illesztett – *múltbeli* mozgalomról volt szó főleg romániai magyar és magyarországi irodalom- és eszmetörténeti közelítésekben. Az 1990 körül kezdődő és ma is tartó másodikban egy *politikai* és *időszerű* vagy *megteremtendő* jelenség körvonalazódik többnyire a romániai magyar közéleti esszé, napi politikai

1 Paál: *Lokálpatriotizmus*.

zsurnalizmus és elméleti politológia mezsgyéjén. Ezzel bővült a vizsgálati keret. Korábban a húszas és harmincas évek Erdélyén belüli román–magyar–német társadalmi és szellemi párhuzamoságok vagy kölcsönhatások összromániai vonzatukkal magukba olvasztottak minden egyéb szempontot. Egy évtizede viszont mindegyre fölérjük kerekedik egy államközi és geopolitikai kapcsolatrendszer, amelyben a magyar „neo-transzszilvanizmus”² egyfelől a román állam egészéhez és politikai rendszeréhez, másfelől az anyaország köré képzelt kulturális össznemzethez viszonyul. Eközben a két világháború közötti erdélyiség tapasztalattárában eszmei útjelzőket keres mindazok számára, akik napjainkban Románia decentralizációjának és – még inkább – regionalizálódásának a szükségességét bizonygatják és esélyeit latolgatják, úgy is, mint a határok *feletti* magyar kulturális összetartozás határon *kívüli* letéteményesei.³

A transzszilvanizmus az elmúlt három évtizedben tehát előbb tárgykörében, utóbb pedig időkeretében szűkült oly módon, hogy elemzői elhanyagolták *politikai tartalmát a történeti összefüggésben*. Gáll Ernő mindkét kutatástörténeti szakasz egyik meghatározó személyiségként maga is részt vett a jelzett szempontváltásban.⁴ Szociológus volt és közéleti esszéíró.⁵ A két világháború közötti kulturális, valamint a kilencvenes években politikai jelentésűvé fejlesztett erdélyiséget egyaránt a mindenkori jelen idő felől

2 Gáll: *Erdélyiség – „romániaiság”*, 14.

3 Az 1990 utáni transzszilvanizmus-kutatáshoz Bakk – Bodó – Kántor – Lőrincz – Salat – Szász: *Az erdélyi magyar politikatudomány*, 424–426, 432–434; Egyed: *Magyar irodalomtudományi kutatások*, 77–78. Az 1990 előttihez K. Lengyel: *Auf der Suche*, 1–29. Válogatás a kilencvenes évek *transzszilvanológiai* irodalmából: *Kisebbségi alternatívák*.

4 Gáll Ernő 1990 utáni munkásságának rövid jellemzése és publikációinak, így a transzszilvanizmus témakörében megjelenteknek jegyzéke: Bakk – Bodó – Kántor – Lőrincz – Salat – Szász: *Az erdélyi magyar politikatudomány*, 410–411, 457–458. 1955-től 1989-ig közzétett cikkeinek válogatott bibliográfiája: Meister: *A romániai magyar társadalomtudományi irodalom*, 46–49.

5 Gáll: *Számvetés*.

szemlélte. A történeti ismeretanyagnak azonban mindvégig eligazító és – szükség esetén – tisztázó erőt tulajdonított. Nem történeti öncélúságból, hanem a tárgy természetéből kiindulva, tehát a lehető leghitelesebben ötvözte mindahány részfelismerését azon ma is megszívlelendő tanácsába, hogy a transzszilvanizmus minél jobb megértése nem szűnhet meg historiográfiai feladat lenni. Még akkor sem – sőt, akkor kiváltképpen nem –, ha aktualizálható elemeit fürkészik. Gáll Ernő újonnan előbányászott forrásokra és a megszokott feldolgozási módzatok frissítésére felfigyelve⁶ ismételten arra volt kíváncsi, hogy a múltbeli erdélyiség kutatása képes-e a folyamatos módszertani és szemléleti megújulásra, ezáltal arra, hogy növelje eredményeinek megbízhatóságát tudósi és politikusi kézen egyaránt.

A manapság közkezen forgó historiográfiai szakirodalom eredményei aligha nevezhetők hiánytalanul megnyugtatónak az itt felvetett probléma: a transzszilvanista autonómiaelképzelések *funkcionalitásának* szempontjából. Az irodalom⁷ és a politikatörténeti⁸ dimenzióba behatoló újabb munkák, amelyek a transzszilvanizmust központi tárgyukként kezelik, számottevő hányadukban módszertanilag egy helyben topognak, mivel megelégszenek java-részt nyomtatott és másutt már kiértékelt dokumentumok felsorakoztatásával. Ami pedig a szemléleti jegyeket illeti, egy régebbi helyes, de témánk kutatásában elszigetelt gondolat az erdélyiség magyar–magyar viszonyrendszerének fontosságáról a maga módszertani medrében nem fedi le a történeti háttér minden szegletét. Arról az irodalomtörténeti véleményről van szó, amely szerint az „erdélyiség-eszme közvetlenül 1919 után” színre lépő megfogal-

6 Gáll: *Sikertelen magyar–román kompromisszumkeresés*.

7 Pomogáts: *Erdélyi gondolat – erdélyi irodalom*; Láng: *Egy önmeghatározás*; Uő: *Transzszilvanizmus*.

8 Ábrahám: *Az erdélyiségtudat*; Balogh P.: *Transzszilvanizmus*; Fábíán: *Az értelem*; Uő: *A megmaradás*; Lipcsey: *A transzszilvanizmus*; Sata: *The Idea*; Tóth: *A transzszilvanizmus*; Visy: *Kós*.

mazóinak a nemzettudata válságba került, mert korábban „hatalmi tudat is volt, melyet egy soknemzetiségű állam hierarchiájában elfoglalt helye alakított ki”.⁹

A szóban forgó hatalmi tudat már 1919 előtt egy vizzályterhes erdélyiségbe ágyazódott be. Attól, hogy következetesen nem fér be az irodalmi intézmények, témák és esztétikai programok elemzésébe,¹⁰ történeti tény marad, hogy a transzszilvanizmus az osztrák–magyar dualizmusban központosított Magyar Királyságon belül államszervezési reformokat szorgalmazott az erdélyi régió gazdasági és kulturális önállósítása érdekében – végül is eredménytelenül. Tehát egyszer már megbukott, mielőtt a nemzetközi politika katonai és diplomáciai nyomására egy új állami központ, Bukarest felé irányult. Ezt pedig nem önszántából tette. Sikertelensége a magyar szupremácia idején, majd kényszerű áttérése egy kismagyar útra történetének két olyan alapmózzanata, amely autonomista eszmeiségét a politikai töltet és az összemzeti vetület fényébe ajánlja helyezni. Jelen sorok írója mindenesetre ezzel az előfeltevéssel látott hozzá idestova másfél évtizede a korai transzszilvanizmusról szóló monográfiája anyaggyűjtéséhez.¹¹

Még mielőtt e könyv¹² Münchenben megjelent, Kolozsvárról koncepcionális alapjait bizonyos mértékig igazoló jelzések érkeztek. Gáll Ernő egyik 1992-es esszéjében tovább fonta a fennebb idézett irodalomtörténeti gondolatfonalat. Az 1937-es *Jelszó és mítosz* ankét termései közül Szabédi László Szemlér Ferencnek írott levelére¹³ hivatkozva maga is úgy vélte, hogy a Kós Károly környezetében kibontakozó „erdélyiség, amelyben egy, a nagy-

9 Láng: *Egy önmeghatározás*, 89. [Kiemelés K. L. Zs.]

10 Pl. Láng: *Egy önmeghatározás*; Uő: *Transzszilvanizmus*.

11 K. Lengyel: *Kulturverbindung*.

12 K. Lengyel: *Auf der Suche*. Fő tételeinek első magyar nyelvű összefoglalása: Uő: *A meghíúsult kompromisszum*.

13 Szabédi László – Szemlér Ferenc [1937]. Közli Pomogáts: *Szabédi*, 60–70. A körkérdésről uő: *A transzszilvanizmus*, 200–204.

magyar állameszme igézetében felnőtt nemzedék tanácstalansága, majd kiútkeresése fejeződött ki, nem tudta minden vonatkozásban a történelem könyörtelen tényeit tudomásul venni”.¹⁴ A tudós közíró ezen megjegyzésével értelemszerűen a munkássága során oly kitartóan használt „romániaiság” képletéhez kapcsolódott, amelyben megjelölte ama könyörtelen tények legnyomósabbikát, az 1918 után megnagyobbodott román állam létét, azon megkerülhetetlen adottságot, amelyet a korabeli transzszilvanizmusnak valamiképp fel kellett dolgoznia.¹⁵ De mit cselekedett a mozgalom, vette át szót a müncheni értekezés, ha erre a politikai szembesülésre nem volt képes minden vonatkozásban? Ha pedig erre teljes mértékben képes volt: szándéka szerint vajon örökérvényűen készült-e alkalmazkodni az új román állam valóságához?¹⁶

Az így előkészített elemzési nyomvonalon fél évtizeddel később felbukkant egy budapesti tanulmány. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem történészképző doktori iskolájának egyik növendéke a „valódi problémát” nem abban látta, hogy voltak-e a „transzszilvanizmusnak politikai intenciói”, hanem abban, hogy melyek voltak „e politikai intenciók”, és hogy beépültek-e „politikai koncepciókba?”¹⁷ E kérdések helytállóak, de miért kellett őket újra felvetni 1998-ban? Ekkor már arról illett volna vitatkozni, hogy helyes-e a transzszilvanizmus politikai tartalmát típusok szerint meghatározni, amint néhány évvel azelőtt a bajor fővárosban már megtörtént? Hogy miként és mekkora megbízhatósággal ragadhatók meg leírt programjain túli szándékai? Balogh hivatkozott ugyan jelen sorok írójának korábbi magyar nyelvű dolgozataira, amelyek az osztrák–magyar dualizmusból eredően 1928-ig, az *Erdélyi Helikon* megalapításáig terjedő transzszilvanizmust – a szakirodalmat uraló nézetekkel szemben – nem elsősorban és

14 Gáll: *Az „erdélyi gondolat” viszontagságai* [II], 2.

15 Gáll: *Erdélyiség – „romániaiság”*.

16 K. Lengyel: *Auf der Suche*, XI–XII.

17 Balogh P.: *Transzszilvanizmus*, 156.

kizárólag kulturális, hanem politikai terveket alkotó irányzatként értékelik.¹⁸ Nem tért ki azonban e munkák mondanivalójának monografikus német nyelvű kifejtésére, a mozgalom tipologizálásának első kísérletére. Az említett müncheni könyv ugyanis két alakra bontja az 1918 és 1928 közötti politikai erdélyiséget: egy föderalisztikusra, amely 1923-ig Erdély bizonyos fokig független területi autonómiáját és, ezt átfogóan, egy magyar–román–német föderációt szorgalmazott, és egy decentralisztikusra, amely azután elsősorban kulturális és közigazgatási autonómiát sürgetett a magyar – és elvileg a többi romániai – kisebbség javára is szerte az országban, a bukaresti központosítás enyhítése révén.¹⁹ A budapesti szerző nem hivatkozik e tipológia részleteire és forrására. Cikkében mégis éppen ennek két alakját taglalja, ahhoz, hogy összefoglalóan – még különösebb módon – azt állíthassa, hogy a transzszilvanizmus érveket szolgáltatott a harmincas évek magyar revizionizmusának.²⁰

Az, aki e két *izmust* ily mód társítja,²¹ beleesik abba a csapdába, amelyet a két világháború közötti politikai erdélyiség a magyar nemzet és a román állam iránti együttes lojalitás kísérletével állított fel részben már a kortársak, és még inkább az utókor számára. Ahhoz nem fér kétség, hogy feldolgozta Nagy-Románia valóságát. Ám mindkét típusában kimutatható a magyar nemzeti

18 Uo. 156. Ld. a 3. jegyzetben megadott munkákat.

19 K. Lengyel: *Auf der Suche*, 193–238, 273–338, 384–406.

20 Balogh P.: *Transzszilvanizmus*, 167. Ezt az írást szerkesztője olyan meggyőzőnek találta, hogy angol fordításban is közzétette (uó). Közelebről megvizsgálva megállapításait és bibliográfiáját, egyetlen viszonylag új szempontot fedezünk fel benne, amelyet a szakirodalom eddig csak pedzett, és ezért érdemes lenne tovább kutatni: a transzszilvanizmus és a szabadkőművesség kapcsolatát (ld. uo. 162–163, illetve a korábbi és újabb utalások közül pl. *Benedek Elek irodalmi levelezése*, III, 395; Demény: *C. G. Costa-Foru*, 137–139; Fábrián: *Bevezetés*, 323, 35. jegyzet; *Molter Károly levelezése*, II, 290, jegyzet Bárd [Wettenstein] Oszkár leveleihez; L. Nagy: *A magyarországi és erdélyi szabadkőművesség*).

21 Legutóbb Balogh P.: *Transzszilvanizmus* cikkére hivatkozva Romsics: *Trianon*, 413; Uó: *Nation and State*, 50–51.

érdekérvényesítés új lehetőségeinek a keresése a kismagyar úton.²² De ez szükségképpen revizionizmust jelentett-e? És ha igen, milyen fajtájút? A szóban forgó keresés bizonyos fokig és értelemben sikeresnek látszik, ha Észak-Erdély 1940-es visszacsatolása felől szemléljük.²³ Csakhogy a húszas évek transzszilvanistái nyilvánvalóan nem onnan szemlélték. Ezért számolniuk kellett azzal, hogy keresésük során más megoldásra bukkannak, mint amilyent eredetileg elképzelték. Az elemzési csapdát tehát úgy kerülhetjük el, ha a transzszilvanizmus fejlődési rendjében egyik fokozatot sem lépjük át kellő értékelés nélkül. Az alábbiakban egy ilyen megkezdhetetlen szakaszról lesz szó, három évről, amelyben főszereplői a legkevésbé tudhatták, hogy alig megkezdett magyar érdekkorszerűsítésük meddig tart, miként alakul, és hogyan végződik majd. Amelyben éppen ezért azt is hihették, hogy a román állam kismagyar útjuknak nemcsak okozója, hanem, valamelyik alakjában, végállomása is lesz.

2. A történeti példáról: hatalommegosztás a föderalisztikus transzszilvanizmus autonómiaelméletében 1920–1922

Az 1920-as évek legelején két párt, illetve pártjellegű csoportosulás bábáskodott az erdélyi magyar autonómia politikai elmélete és gyakorlata körül: a Magyar Néppárt és a Magyar Szövetség. Mindkettő lényegében a magyar liberalizmus tövéről fakadt, ám annak két történeti vonulatához kötődött.²⁴ A néppártiak többsége az 1918. évi októberi forradalom utórezgésében az 1848/1849-es függetlenségi a polgári radikalizmussal azonosult, míg a Szövetség környezetében az 1867-es hagyomány erős ellenszenvet táplált az

22 Összefoglalóan K. Lengyel: *Auf der Suche*, 383–406.

23 L. Balogh: *A magyar–román kapcsolatok*.

24 Az ideológiatörténeti betájolást megkönnyíti Schlett: *A magyar politikai gondolkodás története és a Magyar liberalizmus* című szöveggyűjtemény.

osztrák–magyar kettős monarchia összeomlását okozó és végigkísérő forradalmak iránt. E két tábor közötti különbségek legmélyén intézményesülésük adott helyzetében az a taktikai és időrendi természetű kérdés húzódott meg, hogy a román államhatalom kisebbségellenes tevékenységével szemben kifejtendő ellenállásuk aktív legyen-e, avagy passzív? Ebből a szempontból pusztán betájéltató segédfogalomként illeszthető az egyikre a *konzervatív*, a másikra a *progresszív* melléknév. Mindazonáltal a kortárs szóhasználatból²⁵ ránk maradt *konzervatív* és *progresszív* címkét érdemes annak szemléltetésére is használni, hogy a Romániába került magyar lakosság politikai szöszölói egy ideig éltek a belső elkülönülés világnézeti elemeivel, ezeket azonban fokozatosan háttérbe szorították.²⁶ Már a magyar békeszerződés 1920. június 4-i aláírása előtt, Erdély román katonai és közigazgatási megszállásakor bejelentették, hogy részt kívánnak venni az államok és a nemzetek viszonyának újrajrrendezésében. Ez a világháborút lezáró szociális és nemzeti forradalmak erdélyi tapasztalataiból születő törekvés nem rekedt meg a társadalmi csoportok közötti feszültségek szintjén. Egyik legkorábbi pártfogója a „nemzetköziség” eszközt a nemzetek „nemesebb egymáshoz testvériesülése” végett javasolta értékesíteni 1919 második felében Kolozsvárt megjelent cikkében. E nemes gondolat rendeltetését pedig így körvonalazta: „A nemzetköziség csak közvetve állhat elő, [...] sohase lehet egyiknek se a célja. A cél csak az lehet, hogy minden faj fejtsse ki a legnagyobb tökéletességre a maga vérségi erőit, a maga földjén és egyéb különlegességeiben rejlő tehetségeit és tudjon mindig a maga eredetiségeiből új határokat adni a világnak.”²⁷ Ebből a látletből viszonylag egyenesen következett az a felismerés, hogy a magyar vezető csoportok érdekei Romániában végső soron közösek, ame-

25 Pl. Borbély: *Osváth*, 304; György: *Az erdélyi magyarság*, 5–12.

26 A magyar kisebbség belső ideológiai vitáinak forrásait feldolgozza K. Lengyel: *Auf der Suche*, 157–191.

27 Paál: *Az emberiségi fejlődés*, 664.

lyek ezért hatékonyabban képviselhetők, ha a mégoly természetes – és éppen ezért a természetellenes kisebbségi helyzethez nehezen idomítható – szociális differenciálódás elve alárendelődik a kisebbségi közösségen belüli nemzeti szolidaritás érdekének: „Nem [a Romániában élő, K. L. Zs.] magyarok ellen kell szervezkedni, hanem azért, hogy minden magyar tehetséget összefoghassunk. Minden olyan küzdelem, amely magyarok törekvéseit nem egybeolvasztani, hanem egymás ellen indítani akarja, kudarccal fog végződni. Ez a kisebbségi helyzetnek a jól ismert természetéből következik.”²⁸

Amikor ezek a szavak nyomdafestéket láttak, már javában folytak a Magyar Nemzeti Párt, a hatósági beavatkozással betiltott Magyar Szövetség ideiglenes utódintézménye és a Magyar Néppárt egyesülési tárgyalásai, amelyek – az imént idézett cikk mondani valóját igazolva – az Országos Magyar Párt 1922. december 28-i kolozsvári megalakulásával végződtek.²⁹ A két párt fúziója betetőzte a politikai önszerveződés azon folyamatát, amelynek egyik fő jellemzője a román államisággal szembeni viszony kialakítása volt elméleti és gyakorlati síkon. Erre a feladatra a trianoni békeszerződés érvénybe helyezése kényszerítette az erdélyi magyar vezetőket, mindenekelőtt 1920. november 15-i *magyar* ratifikációja a budapesti nemzetgyűlésben.³⁰ Okulva abból, hogy Magyarország kormányának bele kellett egyeznie a Párizs környéki békeszerződés *aláírásába*, a fennebb idézett 1919-es kolozsvári cikk szerzője már 1920. augusztus végén hozzáidomult az új államjogi körülményekhez: a Székelyföldön személyesen és nyilvánosan a „magyar nemzeti egyenjogúság (autonómia) ügyében” kezdett mozgósítani, egyebek mellett azért, hogy bebizonyosodjék: „a

28 *Pártok egyesülése után*, 3.

29 Grandpierre – Kecskeméthy: *Egy pártba tömörül Románia magyarsága; Megalakult az országos Magyar Párt*. A pártfúzió körülményeiről K. Lengyel: *Auf der Suche*, 183–191.

30 Galántai: *A trianoni békekötés*, 183–190.

Magyarországból Romániához csatolt területek magyarsága” helyt állhat, ha „együttesen nemzeti önkormányzatot” kér a román törvényhozástól.³¹ A trianoni okmány *budapesti ratifikációjának* hatására aztán tovább erősödött az erdélyi magyar közélet hajlandósága a politikai cselekvésre a román állam megnagyobbodott területén. Ekkor, 1920 őszén, még nem vállalt képviselést a bukaresti kétkamarás parlamentben.³² Emiatt a közszereplés elhatározása egyelőre nem belpolitikai, hanem belső körű tevékenységekben csapódott le, amelyek azonban így is lényegesen érintették Nagy-Románia belügyeit.

Elsőként a progresszívek intézményesültek. 1921. június 5-én megalapították az 1922. január 15-én első ízben nagyobb nyilvánosság elé lépő Magyar Néppártot.³³ Elméleti programjukat meghatározta az a feltevés, hogy a román állam illetékességei megkülönböztetendők a határain belül megalkotandó nemzeti autonómiáékéitól. E felfogás népszerűsítői közé tartoztak a baloldali pártszerveződés előfutáiban, 1920. november második felétől papírra vetett, 1921 januárjában megjelent *Kiáltó szó. A magyarság útja. A politikai aktivitás rendszere* című, három önálló részből álló röpirat szerzői.³⁴ Mindhárman a trianoni békeszerződés budapesti ratifikációjának „mélyen járó jelentőségét” felismerve láttak hozzá a transzszilvanizmus e dokumentumának megírásához.³⁵

A jogtudós Zágoni István, a Romániához csatolt területek egyik legjelentősebb magyar napilapja, az első számát 1918. december végén megjelentető *Keleti Újság* felelős politikai szerkesztője, aki

31 Paál Árpád – Petres Kálmán. 1920. szeptember 9-11. HRM PÁh, Ms VI. 7651/416/17, 1.

32 Mikó: *Huszonkét év*, 26, 308–310.

33 Sulyok: *Kronológia*, 243–244; *A vasárnapi zászlóbontás; Megalakult a Magyar Néppárt*.

34 *Kiáltó szó*. A megírás és megjelenés időpontjához K. Lengyel: *Kós (ebben a kötetben)*, 176. jegyzet.

35 Paál: *A politikai aktivitás*, 41. A budapesti ratifikációhoz mint a röpirat megírásának kiváltó okához K. Lengyel: *Kós (ebben a kötetben)*, 178. jegyzet.

a dualizmus utolsó éveiben Kolozsvárt a függetlenségi (Kossuth)-párt, valamint a régió magyar államon belüli érdekvédelmére létesült Erdélyi Szövetség vezetőségi tagja volt, kijelentette, hogy Bukarest nem köteles magyar iskolákat létrehozni és egyedül fenntartani, valamint hogy nem jogosult beleszólni a tananyag kiválasztásába és a tantestület kinevezésébe. Zágoni a román fennhatóság alá került magyarok közigazgatási, jogi, gazdasági, művelődési, valamint közrendészeti munkakörrel rendelkező legfőbb képviselést szervező egy kolozsvári „nemzetgyűlés”-ben jelölte meg.³⁶

A röpirat másik szerzője, Paál Árpád, Zágoni társa előbb az Erdélyi Szövetségben, a világháború végeztével pedig a *Keleti Újság* szerkesztőségében, amelyben a belpolitikai rovatért felelt, 1920. szeptember közepétől, az első füzetétől a szintén kolozsvári *Napkeletet* főszerkesztőként jegyezte. A jogász hírlapíró 1903 és 1908 között árvaszéki ülnökként, majd 1918-ig főjegyzőként tevékenykedett Udvarhely vármegyében, ahol 1918 októberétől 1919 januárjáig a fel nem osztandó Magyarország kormányának a nevében alispáni tisztelet látott el a székelyudvarhelyi Nemzeti Tanács elnökeként; ezután több hónapon át az erdélyi magyar államhivatalnokokat titkosított csatornákon – Zágoni István közreműködésével – egybefogó *tisztviselőmozgalom* ügyeit intézte súlyos hatósági akadályoztatások ellenére is.³⁷ Ő volt az, aki a fennebb idézett 1919-es kolozsvári cikkben a nemzetek nemzetköziségben is mérvadó iránymutatását hangsúlyozta, majd több mint egy év múltán a Székelyföldön az új román határok között létesítendő „magyar nemzeti autonómia” propagandájába fogott.³⁸

36 Zágoni: *A magyarság*, 32–35.

37 K. Lengyel: *Auf der Suche*, 98–125, 100–124, 157–164, 195–198. Újabbán Bárdi: *Impériumváltás*. Paál katalogizált hagyatéka (Bárdi: *Paál Árpád kézirat-hagyatéka*) értékes forrásokat tartalmaz a *tisztviselőmozgalom* – a *Szellemi Front* – történetéhez, pl. [A *Szellemi Front* megindításával kapcsolatos iratok.] 1919. február 27. – március 1. HRM PÁh, Ms. VI. 7651/156; [Paál Árpád másolva terjesztett körlevelei, üzenetei.] 1919–1920. Uo. 7651/414/1–44.

38 A 31. jegyzetben utalt kezdeményezésének eredményeképpen hagyatékában

Paál a párizsi békekonferencia idején még Magyarország területi integritásának a megőrzését mérlegelte az erdélyi magyar vezető rétegek általános felfogásához híven, az amerikai államelnök, Woodrow Wilson 1918 elején meghirdette önrendelkezési jog csorbitatlan érvényességét remélve. Ugyanakkor, a nemzetközi politika porondján a magyar álláspont fokozatos elszigetelődését érzékelve, hajlott arra, hogy az 1919. december 9-én a francia fővárosban megkötött, a bukaresti kormány által is aláírt nemzetközi kisebbségvédelmi szerződéssel³⁹ ellensúlyozza a kelet-magyarországi vármegyékben a román hatalomátvételt, ha ez végül elkerülhetetlennek bizonyulna. Kismagyar útra térítő személyes realpolitikáját mindemellett egy nagymagyar indíték is táplálta – hogy ténylegesen meddig, a jelenleg ismert forrásokból nem állapítható meg. Bukarest az erdélyi magyar önkormányzatot az állami szuverenitásra hivatkozva úgysem engedélyezné, jövendött Paál bizalmasan székelyföldi megmozdulásának napjaiban, 1920. szeptember első felében, amiért is „Magyarországot fogják annak kivitelével megkínálni, amit Magyarország bizonyára el is fogad és így régi területhatárait visszaszerzi. Ez nekem erős meggyőződésem is, hogy így kardcsapás nélkül megint birtokban lehetünk, csak ügyesen és lelkesen fogjuk meg ezt a dolgot”.⁴⁰ Ebben az elgondolásban a magyar nemzeti autonómia a nagyromán állameszme 1918 végétől kialakult magyar ellenkoncepcióinak utolsó válfajaként alternatívaként fogalmazódott meg, mert kedvező kimenetelű választást vetített előre. Egyúttal befogadott egy

fennmaradt 1920. szeptemberéből tizenhét székelyföldi község „Kérés Románia törvényhozásához és a Népek Szövetségéhez” című gép- vagy kézíratos, lényegében azonos szövegű, az előljáróságok tagjainak saját kezű aláírásaival ellátott nyilatkozata azon „népkívánalmat” kinyilvánítva, hogy „a Romániához csatolt területek magyarsága (tehát a székelység is) együttesen nemzeti önkormányzatot kapjon”. Uo. 7651/190. E memorandum egyik mintaszövegét közli Bárdi: *Impériumváltás*, 110.

39 Galántai: *Trianon és a kisebbségvédelem*, 99–110.

40 Paál Árpád – Petres Kálmán. 1920. szeptember 9-11. HRM PÁh, Ms. VI. 7651/416/17, 3.

kompromisszumos elemet, mivel számolt éppen ezen választás meghiúsulásával is, vagyis a román állam elfogadásának a kényszerű engedményével. Lehet, hogy Paál tovább rejtette magában az *alternatíva* szándékát, amikor néhány héttel később megírta tanulmányát a *Kiáltó szövege*. E röpiratban viszont csak olyan gondolatokat közölt a nyilvánossággal, amelyek arra vallottak, hogy a magyar önkormányzatot, bármilyen későbbi rendeltetést is kölcsönzött neki, időszerűen az új államjogi feltételek parancsolta helyszínen akarta megvalósítani, és hogy ezzel lemondott a *teljes* önrendelkezési elv igényléséről. „A Romániához csatolt magyarság az új államhelyzetben nemzetközileg elismert külön nemzetté változott”, írta a trianoni békeszerződés budapesti ratifikációjának közvetlen következményére és a nemzetközi hatályú kezességvállalást ígérő párizsi kisebbségvédelmi szerződésre utalva, „melynek saját új állama irányában is közzogai vannak, s ezek védelmét a Népek Szövetsége előtt is igényelheti. De akár befelé, akár kifelé – elsősorban saját magának kell az igényeit kiküzdenie, s a maga küzdő kifejezésére csak új államhelyzetén keresztül tudhat megnyilatkozni, nem pedig a korábbi állama útján”.⁴¹ Hanem most már egy kolozsvári Magyar Nemzeti Szövetség irányításával, amelyet Paál – lényegében a Zágoni javasolta nemzetgyűlés mintájára – az önrendelkezési jog *részesleges* alkalmazását megelőlegezve a Romániában élő magyarok bukaresti parlamenten belüli és kívüli, a lehető legszélesebb körű érdekképviselőre tervezett, szervezeti önállóságát pusztán szabályzatának román hatósági jóváhagyásával korlátozva.⁴²

Az író, építész, szerkesztő-nyomdász és háztáji gazdálkodó Kós Károly, az 1921 novemberében megalapított kolozsvári *Vasárnap* hetiújság egyik felelős szerkesztője és a lap által népszerűsített

41 Paál: *A politikai aktivitás*, 41.

42 Uo. 45–48. A nagyromán állameszme 1918–1920 közötti ellenkoncepcióihoz és a Paál Árpád-i *kompromisszumos alternatíva* keletkezésének körülményeihez K. Lengyel: *Auf der Suche*, 87–125; Uő: *Az elnapolt alternatíva (ebben a kötetben)*.

Magyar Néppárt titkára lényegében ugyanilyen különfejlődési elképzeléseket bújtatott a röpirat bevezetőjében közölt költőies elmélkedésébe. Zágonihoz és Paálhoz hasonlóan ő is a nagymagyar államiság vonzáskörében és támogatójaként munkálkodott addig, amíg közéleti szereplésének súlypontja a nagyhatalmi döntések nyomására az anyanemzet jogi-politikai valóságától keletre toldott.⁴³ E kényszerű irányváltást jelképezte – Paál Árpád értelmező esszéinek kíséretében⁴⁴ – a *Keleti Újság* és a *Napkelet* időszak kiadványok címe, amelyekben Kós is közölt cikkeket.⁴⁵

Az előbb várakozó álláspontra helyezkedő erdélyi magyar konzervatívok végül csak egy hónappal később intézményesültek, mint a progresszívek. „Passzív rezisztenciá”-ba vonulva megvárták a trianoni békeszerződés legfelső szintű, azaz nemzetközi szentesítését is.⁴⁶ Erre az 1921. július 26-i angol, olasz és japán ratifikációk nyomán került sor; öt nappal később a budapesti parlament beiktatta a békeszerződést a magyar törvénytárba,⁴⁷ és röviddel azelőtt, 1921. július 6-án, Kolozsvárt megalakult a Magyar Szövetség.⁴⁸ Szakértői többnyire kedvezőtlenül fogadták Paálék röpiratát, amely eltérő világnézeti szemszögből és még a trianoni békeszerződés végső ratifikációja előtt belpolitikai cselekvésre bátorított. Bírálatak azonban enyhült a központi román hatalom jogköreinek behatárolását jelző megjegyzések hatására.⁴⁹ Ezek megerősítették őket abbéli véleményükben, hogy a kisebbségi magyar politikának meg kell alkotnia a maga képét az új Románi-

áról ahhoz, hogy eldönthesse, miként térhet határain belül a maga külön útjára. Az idő sürgetett, mivel már 1919 óta ülésezett a bukaresti alkotmányozó parlament, amely a román államszerkezet jellegét volt hivatott megállapítani. Az időközben kiszivárogtatott vagy közzétett részeredményekből, valamint a máris foganatosított intézkedések napi gyakorlatából kitűnt, hogy a honatyák többsége és a bukaresti kormány az állam belső megszilárdulását nem tudták és nem is akarták másképp elképzelni, mint a közigazgatás egységesítésével, a decentralizáció és önkormányzat fennn hangoztatott elveit tehát aligha fogja becikkelyezni az ország leendő alkotmányába.⁵⁰ A Magyar Szövetség elvi tiltakozása az „ál-decentralizáció” és „ál-önkormányzat”⁵¹ ellen programadó munkálataival kezdődött,⁵² a kormánynak személyes tárgyalásokon átnyújtott memorandumában folytatódott,⁵³ végül egy határozatban csúcsosodott ki, amelyet a betiltott Szövetség örökébe lépő Magyar Nemzeti Párt 1922 szeptemberében a román törvényhozás figyelmébe ajánlott.⁵⁴ A bukaresti parlament felső- és alsóházában ekkor már működött egy – a progresszív és a konzervatív irányzatot tömörítő – magyar frakció, miután az 1922. márciusi romániai parlamenti választásokon a Magyar Szövetség és a Magyar Néppárt közösen vett részt, a magyar lakosság számarányának függvényében összesen 53 remélt mandátum helyett mindössze 6-ot szerezve.⁵⁵

43 Kós: *Kiáltó szó*. Életrajzi adatok mindhármójukhoz K. Lengyel: *Auf der Suche*, 38–61, 87–125, 157–219. Paálhoz és Kóshoz részletesebben, a tisztviselőmozgalm tekintetében is: Bárdi: *Impériumváltás*; K. Lengyel: *Az elnapolt alternatíva*; Uő: *Kós* (utóbbi kettő ebben a kötetben).

44 Pl. Paál: *És fölkel a nap*; Uő: *A magyarság világnézete*; Uő: *Népkisebbségi politika*.

45 K. Lengyel: *Auf der Suche*, 172–175. Kós 1920 és 1922 között megjelent hírlapi cikkeinek adatait közli Vajk: *Kós*, 47–51.

46 K. Lengyel: *Auf der Suche*, 175–183, 186–187.

47 Galántai: *A trianoni békekötés*, 192–193.

48 Balogh A.: *Magyar Szövetség*, 56–59; Sulyok: *Kronológia*, 243.

49 Balogh A.: *Magyar Szövetség*.

50 Muşat – Ardeleanu: *România*, 216–348; K. Lengyel: *Auf der Suche*, 134–144; Nagy L.: *A kisebbségek*, 16–31.

51 Balogh A.: *Egységesítés*, 324.

52 A Magyar Szövetség szervezete [Kolozsvár, 1921]. HRM PÁh, Ms. VI. 7651/193; Grandpierre Emil: A magyar autonómia vázlata [Kolozsvár, 1921–1922]. BGyh.

53 Wass Béla – Jósika Samu: A Magyar Szövetségnek a román kormányhoz intézett memorandum. Kolozsvár, 1922. február 22. MOL K 63, 229. cs. 27/1-I; Ugron István, a Magyar Szövetség alelnöke tárgyalásai Bucarestben. Bukarest, 1922. május 19. Uo. K 26, 1922-XXXIX-4805.

54 Balogh A.: *A Magyar Nemzeti Párt vezetőbizottságának 1922. évi szeptember 3-iki határozata*. Szerzőjét azonosította Grandpierre: *Ajánlás*, 4.

55 K. Lengyel: *Auf der Suche*, 188–190.

A nemzetállam nem jelentheti a nemzetközi államelmélet utolsó fejlődési fokát,⁵⁶ hangoztatta már a közös parlamenti tevékenység beindulása előtt a konzervatív erdélyi magyar csoport legáltalánosabb óhaját Balogh Arthur, aki 1920 óta politikai esszéikben foglalkozott azon témákkal, amelyeket 1904 és 1919 között a kolozsvári egyetem rendes tanáraként oktatott. Az állam- és jogtudós a főhatalomváltás nyomán vizsgálandó anyag részleteibe bocsátkozva az 1921 januárjában Kolozsvárt beindult *Pásztorút* című folyóirat hasábjain éppúgy az egységesítés és a központosítás kölcsönhatásait vizsgálta, mint Grandpierre Emil, aki 1918-ig a kolozsvári királyi törvényszék bírója, 1918 decembere-től 1919 január közepéig Károlyi Mihály kormányának Kolozsvár és Kolozs vármegye élén álló főispán kormánybiztosa, azután Paál Árpáddal a *tisztviselőmozgalom* egyik szervezője, 1921–1922-ben a Magyar Szövetség alelnöke, illetve a Magyar Nemzeti Párt elnöke volt.⁵⁷ Balogh kétségbe vonta a központosítás útján történő egységesítés megszilárdító szerepét egy olyan államban, amely régióról régióra változó demográfiai, gazdasági, társadalmi és jogi sajátosságokkal bír. Ha ugyanis az állam a létező szabványok közül csak az egyiket, vagyis az óromániait engedi érvényesülni, akkor megfosztja magát attól a lehetőségtől, hogy a kötelékébe tartozó régiók rendszerhozományainak egybevetésével egy szélesebb körű cselekvési mérce szerint rendezkedjen be, és ezáltal növelje önmaga hatékonyságát.⁵⁸ Egy ilyen kísérlet során Nagy-Románia új földrajzi egységei fenntartanak a maguk áthagyományozott jogrendszerét azon „elkerülhetetlen simításokkal”, amelyek „az állami egység biztosítására szükségesek”, írta Grandpierre 1921–1922

56 Pl. Balogh A.: *Uralkodó irányok*, 81.

57 Balogh és Grandpierre életrajzához K. Lengyel: *Auf der Suche*, 95–97, 185, 208. Újabb megjelent válogatás az előbbi 1914 és 1941 között publikált írásaiból: Balogh A.: *Jogállam*. A tisztviselőmozgalom történetét elsőként maga Grandpierre dolgozta fel néhány év távolából megírt, ma is értékes adalékokkal szolgáló cikkében: Grandpierre: *Az erdélyi magyarság*.

58 Balogh A.: *Egységesítés*.

körül egyik gépiratos intézkedési javaslatában. A Jósika Samu báró, 1918 előtt hosszú éveken át a budapesti felsőház, most pedig a Magyar Szövetség elnökének⁵⁹ megbízásából készített iratban azt tanácsolta a kisebbségi magyar politika irányítóinak, hogy ne „erdélyi autonómiát”, hanem egyelőre csak magyar „nemzeti autonómiát” követeljenek. A területi autonómiának „akkor érkezik el az ideje”, indokolta meg véleményét Grandpierre, „amikor a nemzeti autonómiák működése konkrét bizonyítékot fog szolgáltatni a tekintetben, hogy céljuk nem az állam egységének a megbontása, hanem éppen ennek a megerősítése”.⁶⁰

A Magyar Szövetség és a Magyar Néppárt környezetében keletkezett államelméleti vázlatok gondolatmenetét a romániai közigazgatás 1920-tól Bukarestből beindított egységesítésének kormányzati irányelvei szabták meg. Szerzőik Óromániából egy olyan jogrendszert láttak átterjedni Erdélybe, amely nemcsak idegenkedett mindennemű önkormányzattól – például városi szinten –, hanem ráadásul magával hozta egy megvesztegethető és zsarolható tisztviselőréteg részrehajló és haszonleső hivatalnokoskodását. Balogh és Grandpierre e kóros tünetek nacionalizáló és belpolitikai funkcióit javallották felfedni. Szerintük már az ország gazdasági és pénzügyi helyzetéből kiviláglott, hogy az 1922 elejétől kormányzó román nemzeti liberálisok⁶¹ nem a gyakorlati hozam

59 Jósika életrajzához K. Lengyel: *Auf der Suche*, 44, 158.

60 Grandpierre Emil: A magyar autonómia vázlata [Kolozsvár, 1921–1922]. BGyH, Keltezetlen gépirat Grandpierre saját kezű aláírásával. Keletkezésének időpontja megállapítható az egész irat tartalmi összefüggéseiből, illetve a szerző egy későbbi, főcím nélküli feljegyzésének segítségével, amelynek harmadik fejezete megemlíti Jósika báró korábbi megbízását: Grandpierre Emil: [A Magyar Párt programja és eljárási módjai kérdésében.] Kolozsvár, 1925. augusztus 11. Uo. 3. Bárdi: *A szupremácia*, 93, „ismeretlen szerző”-nek tulajdonít egy 1921–1922-es, Grandpierre előbbi „vázlatával” azonos című és – legalábbis az általa idézett részekben – szövegű írást, amelyet jegyzete szerint a budapesti Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézetének Könyvtára őriz, valószínűleg aláíratlan másodpéldányként.

61 Muşat – Ardeleanu: *România*, 302–313.

reményében fogtak az ország központosító egységesítésébe, hanem azért, hogy kiterjesszék politikai befolyásukat az állam új területeire, így akarván megszilárdítani mérvadó szerepüket az ország első alkotmányának kidolgozásában és elfogadtatásában. Ha azonban – folytatódott a magyar ellenzéki érvelés konzervatív változata – fény derül arra, hogy ebben a rendszerépítésben a „perifériákon” is egyetlen párt hatalma megőrzésének a célzata rejtőzik, akkor nem bélyegezhető meg romboló szándékúnak az, aki tényleges decentralizációra, és ennek eredményeképpen „valódi önkormányzat”-ra vágyik. Hiszen ugyan milyen működési zavarokat idézne elő az államszervezetben, ha „a polgárok maguk választják” az önkormányzat „határozathozatalban” és a határozatok „megvalósításában fontos feladatot betöltő szerveit, ha a hatósági hatalom nem kevés vagy éppen egy ember kezében lesz koncentrálva, a kormány nem teheti akarata pusztá eszközeivé az alsóbb szerveket és végül a polgárok intézményes biztosítékot nyernek a rajtuk esett közigazgatási jogsérelmeknek független bírói úton való orvoslása tekintetében is?” Ezen esetek egyikében sem esne csorba a kormányzati, törvényhozási és legfőbb bírósági intézmények országos egységén, bizonygatta Balogh. Pusztán annyi történe, hogy a részben nem román nyelvű helyi szervek „magaigazgatásában” egy Bukarest hasznára is váló munkamegosztás nyilvánulna meg. Hiszen – vetette be Balogh egyik becses szempontját – egy többnemzetiségű társadalom többségnemzeti vezetése önmagát meggyőzőbben és tartósabban hitelesíti, ha például átengedi a megyéknek és a törvényhatósági városoknak a „statutum alkotási jogot”, mint amikor létjogosultságát egyetlen „nemzeti szellemből”, jelen esetben a románságból vezeti le.⁶² A hatalom tehát végső soron akkor törvényszerű, ha azzal a joggal párosul, amelyet megítélnek neki, foglalta össze a politikatervező pályatárs Grand-

62 Balogh A.: *Egységesítés*, 321–322, 324–325, 327–328.

pierre Emil a Magyar Szövetség elvárásait a román állam vezetőivel szemben.⁶³

Az erdélyi régió és az óromániai államközpont közötti kapcsolatot, amelyet a magyar konzervatív szerzők elvi összefüggésben vettek szemügyre, a progresszívek elemzéseiben további szerkezeti elemekre bomlott. Paál, Zágoni és Kós, a Magyar Néppárt három neves tanácsadója egy rokon szemléletű kortárs recenzens szerint a magyar szervezkedés *kátéját* írta meg a *Kiáltó szóban*.⁶⁴ Egy évvel később ugyanazon irányzat egyik kevésbé ismert tagja egy szélesebb cselekvési pályát vázolt fel *Erdélyi káté. Gondolkozó emberek számára* című kötetében.⁶⁵ Makkay Domokos Paál politikai publicisztikáját útmutatóként használva⁶⁶ a regionalizmus és a decentralizáció összehasonlító minősítésére vállalkozott. Így módjában állott kimutatni, hogy a regionalista és az autonomista álláspontok tartalmilag nem fedték tökéletesen egymást, és azt is, hogy miben tértek el egymástól.

Makkay a decentralizációt az autonómia felé vezető út első szakaszának tekintette, amelyben a központi hatalom mind a törvényhozásban, mind politikai, társadalmi és kulturális téren az egységes államot képviseli. Mivel ugyanakkor saját hasznát növelő erőket kíván magához kötni, érvelt az erdélyi magyar lapokban politikai cikkeket publikáló gyergyószentmiklósi ügyvéd,⁶⁷ előbbutóbb magáévá teszi a „decentralizációs önkormányzati elv”-et, amely magában foglalja a korlátozottan önálló részek „állampolgári jogosultságát” arra, hogy részt vegyenek az állam szervezésében. Csakhogy – lépett át Makkay elvont bevezetőjéből tulajdonképpeni témájába – a decentralizációban az aleggységek az állam-

63 Grandpierre: *Jog*, 348. Vö. uó: A magyar autonómia vázlata [Kolozsvár, 1921–1922]. BGyh; Balogh A.: *A Magyar Nemzeti Párt vezetőbizottságának 1922. évi szeptember 3-iki határozata*, 8.

64 Kádár: *A magyar szervezkedés kátéja*.

65 Makkay: *Erdélyi káté*.

66 Uo. 10, 18, 28.

67 Makkay Domokos. In: RMIL III, 461.

központra tájoltak, egy ilyen egysíkú megoldásnak viszont az Óromániához csatolt Erdélyben a „gazdasági tényezők, erők és érdekek” közötti eltérések, valamint a „kulturális alá- és fölérendeltség” folytán hiányoznak az alapfeltételei. Ezért a decentralizmus eszméje ebben az országban csak akkor töltheti be hivatását, ha regionalizmussá bővülve a regionalizmus megteremtette alegységen belül jelenik meg. Ez a második decentralizáció pedig az Erdély államon belüli különállását eredményező fejlődés második – és utolsó – fokozata lenne: „Regionalizmus, decentralizáció, autonómia, mint hármasszög köré képzelendő el, hol is a legbelső kör az autonómiáé, vagyis az autonómiát absorbeálja magában úgy a regionalizmus, mint a decentralizáció fogalma. [...] Vagyis az államhatalom és az autonómia apa és fiú viszonyban vannak; a decentralizáció pedig az autonómiának elsőszülött testvére.”⁶⁸

Ebben az elméletben a regionalizmus két szerephez jutott: egyrészt eszköz volt az autonóm egység létrehozásában, másrészt összekötő testületi kapocs ezen új egység és a fölérendelt állam között. Legfontosabb rendeltetésének csak akkor felelt volna meg, ha létrehozza a kettős decentralizációt – jelesül azon „autonóm Erdélyt”, benne „nemzeti autonómiákkal”, amelyet Szentimrei Jenő, a világháború végétől a kolozsvári *Keleti Újság*, a *Napkelet* és a *Vasárnap* szerkesztőségi munkatársa, illetve cikkírója, azelőtt, 1918 januárjától májusáig a tizenhét számot megért kolozsvári *Új Erdély* hetilap szerkesztője, a „transzilvanizmus” fő céljának nevezett 1921-ben. Ő is két fokozatban képzelte el az eltávolodást az államközponttól. És szerinte is a második eredményeképpen, az összerdélyi alegységen belül jött volna létre a „magyar autonóm nemzeti közösség teljes armatúrája: gazdasága, társadalma, közoktatása, irodalma, művészete, sajtója megszervezve, közigazgatásra és politikai vezetésre alkalmas emberkontingense kiválogat-

68 Makkay: *Erdélyi káté*, 7–8, 17–18.

va és kinevelve. Némiképpen politikai kérdés is tehát ez a mi csakerdélyit akaró törekvésünk”.⁶⁹ Szentimrei akkor is azonosult a transzilvanizmus politikai töltetével, midőn irodalmi kifejeződéseiről cikkezett.⁷⁰

A fenti magyar önállósulási tervezgetések az erdélyi autonómiák együttesét célozták meg. Ekképp a regionális keretben végrehajtandó decentralizációt hangsúlyozták, vagyis egy külön szerepkört alakítottak ki az erdélyi regionalizmus hármasszögében. Közvetlenül a világháború után néhány évig Erdély román, német és magyar politikusai egyaránt e térség különféle egyéni tulajdonosságaira hivatkozva szövegezték meg programjaikat, beszédeiket, előterjesztéseiket. A történeti Erdélyt és a Partiumot a Körös-vidékkel és Máramarossal egyetlen régióvá összevonva szemlélték a román állam hatáskörében. Ám e régiókép alkotóelemei között ugyanakkor döntő különbségek állottak fenn, amelyeket – egyéb társadalmi, gazdasági és kulturális mozzanatok mellett – az a körülmény okozott, hogy a román és a német, illetve a magyar régiópolitika más-más síkon kívánta tárgyalni és elérni a maga céljait. A román és a német módozatot képviselők mai politológiai értelmezés szerint is⁷¹ vérbeli *regionalistákként* nyilvánultak meg, minthogy a mindenkori kormányzatot, tehát az államközpontot tekintették követeléseik egyedüli címzettjének. A magyar régiópolitika viszont nem, illetve nemcsak regionalista, hanem a szó más minőséget jelző értelmében *transzilvanista* is volt. Ugyanis programjának megvitatását nem hagyta megrekedni az állami keretben, hanem egyidejűleg átemelte onnan az összerdélyi szintérré.⁷²

69 Szentimrei: *Kultúrák*, 7.

70 Pl. Szentimrei: *Transzilvanizmus*; Uő: *Erdély lelke*. A szerző munkásságához a tárgyalt időszakban K. Lengyel: *Auf der Suche*, 54–56, 169–219.

71 Vö. Gerdes: *Regionalismus*.

72 A korabeli román és német regionalizmus ilyen önmeghatározásához és a magyar transzilvanizmussal szembeni szerkezeti különbségeihez K. Lengyel: *Auf der Suche*, 144–155, 232–238. Magyarul összefoglalóan uő: *Transzilvanizmus és regionalizmus*.

A Magyar Néppártot irányító transzszilvanisták 1921 folyamán Kós Károllyal nyilvánosan bejelentették, hogy „a velünk megnagyobbodott Romániában: *mi, magyar fajú, magyar hitű és magyar nyelvű polgárai Romániának nemzeti autonómiát akarunk, aminek birtokában bennünk Nagy Románia megbízható polgárságot fog nyerni*”.⁷³ Állampolgári hűségükért Bukaresttől engedményt kértek és vártak el: azt, hogy önszabályzóan alakíthassák a maguk „belső életét”.⁷⁴ Az autonomista gondolatot, amelyet 1918 és 1920 között a magyar területi épség reményében a nagyromán állameszme alternatívájaként íveltettek fel, most már kétségtelenül kompromisszumra változtatták, mégpedig kétoldalúra. Az, hogy – amint például Paál Árpád adandó alkalmakkor ki is nyilatkozta – „a békeszerződés megformálódása alatt Románia államhatárbeli megnövekedéséhez belső elismeréssel nem járult[ak] hozzá”,⁷⁵ csak növelte eltökéltségüket a transzszilvanista önállósulásra, amelyben méltányos ellenszolgáltatást láttak volna azért, hogy időszereűen lemondtak a magyar állam és nemzet egységének visszaköveteléséről, tehát arról, hogy éljenek a *teljes* önrendelkezési joggal. Innen érthető, hogy a területi elvű autonómiát viszont nem pusztán önkormányzatként, hanem – az *autos* és *nomos* görög fogalmak eredeti jelentésében – a román államközpont által többé-kevésbé korlátozott *öntörvényűségként* értelmezték, amelyet a korszerű államelméletben szokásos módon⁷⁶ a természetjogból levezetve – nekik legalább *részlegesen* járó – *önrendelkezés*ként fogtak fel. Ilyenképpen eszmeileg és területileg meghaladták a nagymagyar alternatívák „Keleti Svájc” típusát, amely 1918–1919-ben Erdélyt a kantonizált Szent István-i birodalomban a továbbélő magyar fennhatóság alatt végrehajtott decentralizáció révén fejlesztette volna több kerületre felosztott egység-

73 Kós: *Kiáltó szó*, 5. Kiemelés az eredetiben.

74 *Zászlót bontott Kolozsvár*.

75 Paál: *A politikai aktivitás*, 38–39.

76 Oberreuter: *Autonomie*, 490–491. Vö. Bán: *Önkormányzat*.

gé.⁷⁷ A progresszív transzszilvanistákat saját állampolitikai becsvágyuk most egy „Erdélyi Svájc”⁷⁸ opciójába hajtotta. Politikai publicisztikájuk a helvét szövetség dicshimnuszát zengte, amelyre ráhangolódtak a konzervatív szerzők is. A kantonrendszer bővületében egyrészt a svájci fejlődésben felfedezett belső „ellentétek kiegyenlítése”⁷⁹ dicsőült meg. Másrészt, a külső kör tekintetében, a viszonylagos függetlenség vagy a minden környező hatalommal való egyenrangúsítás pragmatizmusa rajzolódott ki, amelyre a kora újkori Erdélyi Fejedelemség látszott történeti mintát kínálni.⁸⁰

A transzszilvanista autonómia tervezőműhelye, főleg progresszív többsége, 1920–1922 között igényesebb végkifejletet sugallt, mint az *autonóm régió*, amely a magasabb szintű államegység alá rendelten működik. Az önállósulás fokát megemelő mérce a hatalmi ágazatokat mind belső, mind külső viszonyaiban megosztó erdélyi *regionális állam* távlatát villantotta fel. Ebben elfért a föderalizmus mindkét fő alakja: a szövetségi államé, amivé Erdély változott volna, és az államszövetségé, benne Erdély az akkor már nem központosított román állam *mellett*.⁸¹ A „népkisebbségi eszme” e politikai látomás mindkét változatában „közeli rokonságban” vélte önmagát a „szabadságeszmével”, de a „demokrácia uralmával” igazolt áramlatok helyesbítésére óva intett a többségi elv túlértékelésétől. Hívei belső használatú feljegyzéseikben a „kisebb kollektivitások érvényesülését” fejtegették a „nagyobb kollektivitások túlsúlyával szemben”, ezt a szükségletet egy olyan „emberközösségi összefüggés” kezelésére bizván, amely a maga

77 K. Lengyel: *Auf der Suche*, 87–103. Újabban Szarka: *Keleti Svájc*.

78 N. P.: *Erdélyi Svájc*.

79 Buday: *Az erdélyi szellem*, 334. Vö. *A békeség útja Erdélyben; A svájci kantonrendszer; Dózsa: Egy román dokumentum; Kanton-rendszer Erdélyben*.

80 Albrecht: *Erdélyi öntudat*, 322–323; Kós: *Beszélnék Erdély kövei is*, 138–139; Paál: *A magyarság világnézete*, 389.

81 *Az autonóm régiót és a regionális államot a föderáció és a konföderáció távlatában megkülönböztető nemzetközi szakirodalmat ld. K. Lengyel: Auf der Suche*, 212.

„apró és nagy életrészleteit egyaránt élni hagyja, fejleszti és megbecsüli, de egyiket sem a másik rovására”.⁸² Napvilágot látott írásaikban sem rejtették véka alá azon véleményüket, hogy „nincs többségi és kisebbségi nemzet, hanem minden fajiság és minden nemzeti érzékenység: szerve az egész emberiség idegrendszerének”.⁸³ Amiből következően a számszerűen kisebb csoportok „népkisebbségi nemzet”-hez illő hatókörre érdemesülnek.⁸⁴ Az ilyen és hasonló érvekre támaszkodó elméletek végső célpontjában újra meg újra feltűnedezt a „dunai konföderáció”.⁸⁵ Paál Árpád és köre a transzszilvanista rendszerélet legfelső szintjén egy kelet-közép-európai szövetkezésben gondolkodott, amely „az Európai Egyesült Államok kiképződésének a megindulása”-ként⁸⁶ nemcsak az erdélyi szövetséget vonná be, hanem a két fő környező vetélytársat, Magyarországot és Romániát is – ha megtörténne „az igazi, valóságos békekötés a teljesen pacifista felfogású és berendezkedésű Magyarországgal”.⁸⁷

„Játék az életünkkel” – tudatosította némi újságírói túlzással a kolozsvári *Vasárnap* e jövőkép belföldi közvetítésének a rendkívüli horderejét. A hetilapot erre a célra alapította a *Kiáltó szó* Szentimrei Jenővel kiegészült szerzőhármasa röpirata megjelenésének az évében. A Magyar Néppárt szócsövének vezércikke 1922 nyarán arra ösztökölte a román parlamentáris rendszerben elhe-

82 Paál Árpád: [A népkisebbségi eszméről. 1922 körül.] HRM PÁh, Ms. VI. 7651/103, 1–2. Kiemelés K. L. Zs.

83 Paál: *A faji érzések*, 133. Kiemelés az eredetiben.

84 Paál: *A Magyar Szövetség*, 3; Uő: *Népkisebbségi politika*, 773. Kiemelés K. L. Zs.

85 Paál: *A magyarság világnézete*, 389; Uő: *Népkisebbségi politika*, 769.

86 Paál: *A magyarság világnézete*, 389.

87 Paál: *A Magyar Szövetség*, 3. Az erdélyi föderáció és a dunai konföderáció vágyalmához részletesen K. Lengyel: *Auf der Suche*, 213–232. A *Napkelet* 1921. januárjában pályázatot hirdetett egy tanulmányra, amely a nemzeti autonómiák rendszerét elemzi, különös tekintettel a svájci alkotmányra és a konföderációs törekvésekre: *A Napkelet új pályázata*. A szerkesztőség néhány hónappal később hírül adta, hogy erre a tételre „pályamű nem érkezett”: *A Napkelet pályázata*.

lyezkedő kisebbségi képviselőket, hogy „autonóm magyarságot” szervezzenek „egy autonóm Erdély keretein belül”.⁸⁸ Ez a teendő a föderalisztikus transzszilvanizmust egyben arra kötelezte, hogy tetterős szövetségeket toborozzon az ország pártjainak soraiban. E tét jellege meghatározta mind a toborzók, mind a toborzottak kiválasztódását. A két erdélyi magyar politikai irányzat pártfúziója előtt a világnézetileg balra nyitott Magyar Néppártra hárult az a Magyar Szövetséggel, illetve a Magyar Nemzeti Párttal egyeztetett feladat, hogy a maga „Erdély legyen az erdélyieké”⁸⁹ kívánságát „Erdély az erdélyi nemzeteké”⁹⁰ felhívássá pontosítva megnyerje egy koalíciós együttműködésnek a szintén szociális beállítottságú és az erdélyi szavazókat azonos jelszóval mozgósító Román Nemzeti Pártot, a nagyítóke védelmében és az óromániai államszervezési szabvány jegyében kormányzó Nemzeti Liberális Párt legesélyesebb többség-nemzeti ellenzékét.⁹¹ Ez a belpolitikai vállalkozás néhány hónapon belül kudarcba fulladt, amelynek súlyát csak növelte az a körülmény, hogy Nagy-Románia első, 1923-as alkotmánya véglegesítette az állam mindenféle belső hatalommegosztást kizáró központosítását.⁹²

3. A tudományos tanulságokról

A korai transzszilvanizmus alapvonalaiában bemutatott hároméves szakaszában a történelmi Magyarország politikai-jogi valóságán nevelődött szószólói kényszerből áttértek egy kismagyar útra,

88 *Játék az életünkkel*, 2.

89 *Egy esztendővel ezelőtt*, 3.

90 *Erdély az erdélyi nemzeteké*. Kiemelés K. L. Zs.

91 Ciupercă: *Opoziție*.

92 A területi autonómiaelv jegyében folyó belső magyar egyeztetésekhez, a sajtó útján megfogalmazott koalíciós ajánlathoz, a jelszó román értelmezésében gyökerező elutasításához és az 1923. március 29-i román alkotmányhoz K. Lengyel: *Auf der Suche*, 144–155, 183–251. Az alkotmány szövegét közli románul és magyar fordításban Nagy L.: *A kisebbségek*, 222–257.

anélkül, hogy ezt öröknek avagy időlegesnek *nevezték* volna. Nyilvános vagy személyes, nyílt vagy burkolt megnyilatkozásaikból eddig nem került elő olyan adat sem, amely egyértelműen bizonyítaná, hogy mit *gondoltak* az erdélyi föderáció *végső* rendeltetéséről, netán azt, hogy ezt az alakulatot hosszabb távon, a nemzetközi diplomáciai helyzet megfelelő alakulásában bízva, egy határkiigazításra törekvő nagymagyar irányzat szolgálatába készültek volna állítani. Tekintettel erre a nyitott végkifejletre, amely a húszas évek politikai transzszilvanizmusát mindvégig jellemezte,⁹³ félreérthető általánosítás a transzszilvanizmusról azt állítani, hogy „érintkezhetett” a „különböző revizionista koncepciókkal”.⁹⁴ Ez ugyanis 1920 és 1922 között forrásszerűen jelenleg nem mutatható ki. Merő találgatások mezejére lépünk, ha az erdélyi nemzeti autonómiák együttesét óhajtó koncepciót a harmincas–negyvenes évek magyar, az erőszak eszközeit is bevető revizionizmusának szerves előzményeihez csatoljuk, amint a bevezetőben idézett egyik tanulmányban történt.⁹⁵ Ellenben helyesen viszonyítjuk a dualizmus kori magyar politikai gondolkodáshoz, mivel a magyar nemzeti tudatot átmentette nagyállami változatának bukásán ahhoz, hogy egy regionális lenyomatban, az összerdélyi szövetkezés opciójában újra kifejezhesse. A középlatin *revisio* fogalom eredeti értelmében *felülvizsgálatot*⁹⁶ igyekezett előidézni, de nem az államhatárookra vonatkozóan, hanem elsősorban a román állam szervezésében – és nem fegyverest, hanem tárgyalásost, belpolitikai koalícióban az erdélyi román politikával is.

A tárgyalt időszakban csak ilyen értelemben *revizionista* transzszilvanizmus méltán hiányzik a nagyhatalmi döntőbíráskodásokra és – végső esetben – háborús körülményekre támaszkodó magyar

93 K. Lengyel: *Auf der Suche*, 383–406.

94 Romsics: *Trianon*, 413.

95 Ld. a 20. jegyzetnél.

96 *Revideo* = *felülvizsgálatom*: Csiffáry: *Revizionizmus*.

revizionizmus elemzéseiből,⁹⁷ és jogosan fordul elő a viszonylagosan önálló Erdély koncepciójára utaló közleményekben.⁹⁸

A két világháború közötti transzszilvanizmus első, föderalizs-tikus alakja nem igazodott Grandpierre Emil idézett tanácsának azon tételéhez, amely aggályosnak minősítette a magyar nemzeti autonómia területi értelmezését.⁹⁹ Progresszív alapállásából a két magyar kisebbségi párt 1922 decemberi egyesülése után elmozdult konzervatív irányba, az Országos Magyar Párt hatáskörébe, amelyben második: decentralizs-tikus típusa átváltott a személyi elvű autonómia érvrendszerébe. Az 1923 körül kezdődő, a bevezetőben említett új szakaszának okai és megnyilvánulásai nem tartoznak jelen írás tematikájába, ezért itt elég magát a típusváltást hangsúlyozni, amely ellentétben a szakirodalomban még ma is dívó nézetekkel¹⁰⁰ már az *Erdélyi Helikon* 1928-as indulása *előtt* bekövetkezett, és nem irodalmi, hanem politikai elképzelések nyomán. Ezeknek egy részét ismét Grandpierre, az Országos Magyar Párt ügyvezetője, 1924 decemberétől néhány héten át elnökhelyettese foglalta programszerű szövegbe 1925 nyarán, mégpedig 1921–1922-es ajánlásának értelmében, amely így az időközben megtagasztalt belpolitikai érdekviszonyokat hűen tükrözve mégis döntően hatott a kisebbségi magyar politika irányára: „A Magyar Pártra mint kisebbségi pártra nézve nemzeti autonómián túlmenő, vagyis pl. egész Erdélyre kiterjedő autonómia [...] veszélyes, sőt lehetetlen. Természetes, ha jelentékeny román párt állítja programjába, akár nyíltan, akár hallgatólag ezt az autonómiát, a magyar Pártnak azt természetesen támogatnia kell. Ilyen nyílt program felállítása azonban egyetlen román párt részéről sem várható, sőt arra sincs

97 Kovács-Bertrand: *Der ungarische Revisionismus*. Vö. Zeidler: *A revíziós gondolat*, 198–200.

98 Romsics: *Olaszország*, 137; Uő: *A független vagy autonóm Erdély*, 90, 92; Uő: *Nation and State*, 50–51; Uő: *Trianon*, 413. Vö. Szarka: *Autonómiaelképzelések*, 250–251.

99 Ld. a 60. jegyzetnél.

100 Legutóbb Tóth: *A transzszilvanizmus*.

kilátás, hogy az akár csak belső programpontként állíttassék fel. De még abban az esetben is követelni kell a külön nemzeti autonómiákat, ha ilyen területi autonómia szervezhetné az erdélyi részekre nézve.”¹⁰¹

A húszas évek magyar politikai erdélyiségének első típusa elfogadta Nagy-Románia valóságát, de nem tekintette feltartóztat-hatatlanak központosított egységállammá való alakítását – már csak azért sem, mivel még folytak a bukaresti alkotmányozó parlament munkálatai. Arról nem tájékoztatnak az eddig feltárt források, hogy a régió korlátozott önállósulásával pontosan milyen mértékű és minőségű szuverenitási jogokat vont volna el Bukaresttől. Tehát hogy az erdélyi szövetséget az átruházott illetékes-ségek birtokában arra is feljogosította volna, hogy a dunai konföderáció felé haladó úton önmaga döntsön külső államjogi kapcsolatainak természetéről. Annyi bizonyos, hogy az elméleti síkon megrajzolt erdélyi kisállamiságban a legfontosabb partnernek, a románnak a maga egyközpontú államiságából kilépve kellett volna részt vennie. A föderalisztikus transzszilvanizmus az óromániai résztől elkülönített „erdélyi román *nemzet*”-hez fordulván¹⁰² kettős engedményhez kötötte a regionális politikai egység létrejöttét azáltal, hogy a kismagyar út mellett elképzelt tulajdonképpen egy kisrománt is. Gáll Ernő idézett vélekedésére kiegészítőleg vissza-

101 Grandpierre Emil: [A Magyar Párt programja és eljárási módjai kérdésében.] Kolozsvár, 1925. augusztus 11. BGYh, 3–4. Vö. A Magyar Párt programja. Kolozsvár, 1922. december 28. In: Mikó: *Huszonkét év*, 271–274; Anyag a kormánnyal esetleg megindítandó tárgyalásokhoz. Magyar követelések [Budapesti irattározás keltezése: „1923/III”]. MOL K 610, 48. cs. VI ba; A romániai Országos Magyar Párt memoranduma a nemzetkisebbségek helyzetének rendezéséről. [Melléklet:] Törvénytervezet a nemzetiségek egyenjogúsága tárgyában [Kolozsvár, 1924 körül]. HRM PÁh, Ms. VI. 7651/764. A transzszilvanizmus más okokkal is magyarázandó típusváltásáról bőven K. Lengyel: *Auf der Suche*, 273–338. Grandpierre 1925 januárjában lemondott elnökhelyettesi tisztéről, azonban még néhány hónapig mérvadó szerepet játszott a párt vezetésében. 1925 novemberében áttelepült Budapestre közigazgatási bírónak: Uo. 290–291, 339–346.

102 *Erdély népe választott*, 3. Kiemelés K. L. Zs.

utalva¹⁰³ úgy is fogalmazhatunk, hogy a „történelem könyörtelen tényeit” egy bizonyos feltétellel fogadta el: azzal, hogy román oldalon nemcsak nem élnek vissza a számszerű túlsúly tényével, hanem lemondanak a demokratikus többségelv *kizárólagos* alkalmazásáról. Vagyis Kós Károly és társai a vizsgált időszakban azt nem „tudták tudomásul” venni, hogy Erdély elcsatolásáért ne jöhessen létre egy olyan erdélyi szövetség, amelynek alkotórészei a pluralizmus alapelvei szerint¹⁰⁴ jogi biztosítékok védelmében egymás mellett egyenrangúan működnek – függetlenül befolyási lehetőségeik egyenlőtlenségétől, legyenek számszerűen kisebbek vagy nagyobbak.

A korai transzszilvanizmus első alakja ekképp egy *feltételes magyar integráció* programját vázolta fel, elsősorban a román közegnek címezve. Mentés volt szélsőséges megoldási változatoktól, békés megvalósítási eszközökre viszont nem tehetett szert. Elmélet maradt, amely nem állhatta ki a gyakorlat próbáját. Éppen ezért voltak tételei, amelyek túléltek kudarcát. Így feltételességének a gondolata kirajzolódik szerzőinek azon későbbi eszmefuttatásaiban, amelyek a többség-kisebbség viszonyban a különbözőségek alkuját vizsgálják az *Egység a Sokféleség* tétje körül. És arra figyelmeztetnek, hogy a kisebbség alkalmazkodási képessége a nemzetállam kereteiben annál fejlettebb, minél hatékonyabb teremtményt fejt ki a többség a főhatalom érvényesítésekor. „Tehát”, viszonylagosította a transzszilvanista föderáció egyik megálmodója a demográfiai mennyiségi mutatókat, elvetve a *hamis* kérdést, „a mozaikos néprajzi állapot ilyen vagy olyan megoszlási arányai nem számíthatnak a nagyobb európai egység szempontjából”.¹⁰⁵ Paál Árpád, aki az impériumváltás legelső napjaitól a magyar nemzet *eredetiségeiből új határokat* készült megvonni hon- és

103 Ld. a 14. jegyzetnél.

104 Vö. Eisfeld: *Pluralismus*, 696; Sontheimer: *Pluralismus*, 254.

105 Paál Árpád: Magyarázat a választási megegyezésekhez [1926]. HRM PÁh, Ms. VI. 7651/230, 4.

világpolgári környezetében,¹⁰⁶ az erdélyi regionális állam álmából kijózanulva is a pluralisztikus építő akarat kölcsönösségében látta a román–magyar érdekellentéttel való értelmes bánásmód egyik nélkülözhetetlen eszmei feltételét. *Igazi* kérdése, amelyet hat évvel a trianoni békeszerződés aláírása után az Országos Magyar Párt belpolitikai döntéshelyzeteit elemző kéziratában a rá jellemző világos tömörséggel fogalmazott meg, történeti példánk tanulságait leszűrve túlmutat idő és tér határain: „Hanem számít az a kérdés, hogy melyik állam mennyi kiterjedésű határon tud alkotni? Ha nagy és szép határokon belül is csak rombolás, vagy visszafejlesztés jellemzi az állam állapotait, akkor az európai egység érdeke, hogy az illető államot akkora területre szorítsa, amennyit meg tud tartani. Ha viszont különböző népeket is együttes alkotásban és békés kölcsönösségben tud tartani, akkor az illető államot mozaikszerűsége mellett is, vagy éppen azért, az európai egység minél kiterjedtebb határok gazdájává teszi.”¹⁰⁷

[2003]

106 Ld. a 27. jegyzetnél.

107 Paál Árpád: Magyarázat a választási megegyezésekhez [1926]. HRM PÁh, Ms. VI. 7651/230, 4.